

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 1074

ÂŞIK TARZI ŞİİR
GELENEĞİNDE TASAVVUF

Dr. Osman Nuri KARADAYI

Tashih:
Ayşe ADAN KURT

ISBN: 978-625-8122-15-2

1. Baskı, Haziran 2022, Ankara, 1.000 Adet

© Bütün Yayın Hakları Türkiye Diyanet Vakfı'na aittir.
Bu eser Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık
Ticaret İşletmesi Yönetim Kurulu'nun 11.05.2022
tarih ve 168 sayılı kararıyla uygun görülmüştür.

Bu eserin ilmi / edebi redaksiyonu İLK SAY Kurulu
marifetiyle yapılmıştır.

Yayıncı Sertifika No: 48058

BASKI: **TDV**
YAYIN MATBAACILIK TİC. İŞLETMESİ
BASIMEVİ | PRINTING HOUSE

Ostim OSB Mahallesi, 1256 Cadde No. 11
Yenimahalle / ANKARA

Tel: 0312 354 91 31 (pbx)

Faks: 0312 354 91 32

e-posta: bilgi@tdv.com.tr

ÂŞIK TARZI ŞİİR GELENEĞİNDE TASAVVUF

DR. OSMAN NURİ KARADAYI

ÖZGEÇMİŞ

10.02.1982 Narman/Erzurum'da doğdu. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden 2004 yılında mezun oldu. Prof. Dr. Cengiz Gündoğdu danışmanlığında hazırladığı yüksek lisans tezini 2009 yılında, "Osmanlı Dönemi Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde Tasavvuf" isimli doktora çalışmasını ise 2015 yılında tamamladı. 2004-2012 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığında imam-hatip olarak görev yaptı. 2012 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Tasavvuf Bölümü'ne ÖYP Araştırma Görevlisi olarak atandı. 2015-2019 yılları arasında Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Tasavvuf Anabilim Dalı'nda Yrd. Doç. Dr. olarak görev yaptı. 2019 yılından itibaren Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Dr. Öğretim Üyesi olarak çalışmalarını sürdürmektedir. Evli ve biri erkek ikisi kız olmak üzere üç çocuk babasıdır.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	XI
ÖN SÖZ.....	XIII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÂŞIK TARZI ŞİİR GELENEĞİNİN TARİHİ GELİŞİM SÜRECİ VE KAYNAKLARI

A. ÂŞIK TARZI ŞİİR GELENEĞİ	9
B. ÂŞIK TARZI ŞİİR GELENEĞİNİN MENŞEİ VE GELİŞİM SÜRECİ.....	17
1. Ozan-Baksı Geleneği.....	18
2. Ozanlıktan Âşıklığa Geçişte Tasavvuf ve Sûfilerin Rolü.....	22
C. ÂŞIK TAVRI VE TAVIRLARINA GÖRE ÂŞIKLARIN TASNİFİ	31
1. Âşık Tavrı.....	31
a) Ozan ve Âşık	34
b) Zâhid ve Âşık.....	44
2. Tavrılarına Göre Âşıkların Tasnifi.....	52
a) Ozan-Baksı Geleneği Çevrelerinde Yetişen Âşıklar.....	52
b) Zümre Edebiyatı Çevrelerinde Yetişen Âşıklar	52
c) Tarikat Çevrelerinde Yetişen Âşıklar	53
D. ÂŞIK TARZI ŞİİR GELENEĞİNİN KAYNAKLARI	54
1. Sözlü Kültür ve Anonim Halk Edebiyatı	54
2. Divan Edebiyatı.....	57
3. Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı.....	58
4. Âyet-Hadis İktibasları, Peygamber Kıssaları ve Menkıbeler.....	62
a) Âyet ve Hadis İktibasları.....	62
b) Peygamber Kıssaları.....	72
c) Menkıbeler	80

İKİNCİ BÖLÜM

**ÂŞIKLARDA TASAVVUFÎ NEŞVE VE
TARİKATLARLA İRTİBATLARI OLAN ÂŞIKLAR**

A. ÂŞIKLARDA TASAVVUFÎ NEŞVE	85
B. TARİKATLARLA İRTİBATLARI OLAN ÂŞIKLAR.....	91
1. Bektaşî Âşıklar.....	91
a) Âşık Hasan Dede.....	95
b) Gevherî.....	99
c) Kayıkçı Kul Mustafa	102
d) Hengâmi.....	104
e) Beşiktaşlı Gedâî	105
2. Mevlevî Âşıklar	107
a) Âşık Ömer	109
b) Âşık Şem'î.....	116
c) Silleli Sürûrî.....	119
3. Nakşibendî Âşıklar	120
a) Erzurumlu Emrah	121
b) Tokatlı Nuri.....	133
c) Yozgatlı Hüznî.....	139
d) Cemâl Hoca	143
e) Âşık Şenlik.....	151
f) Bayburtlu Celâlî	157
g) Âşık Ruhsatî	167
h) Zileli Âşık Hacı Tâlibî.....	174
4. Rifâî Âşıklar	175
a) Âşık Sümmânî	176
b) Bardızlı Nihânî	184
5. Kâdirî Âşıklar	188
a) Âşık Seyrânî	188
b) Âşık Ceyhunî	197
c) Âşık Kemâlî Baba	200
6. Halvetî Âşıklar.....	203
a) Âşık Dertli	203

7. Tarikatı Belli Olmayan Âşıklar.....	208
a) Âşık Kâtibi.....	208
b) Kuloğlu.....	210
c) Kusûrî.....	211

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÂŞIK TARZI ŞİİR GELENEĞİNDE GELENEKSEL UNSURLAR VE TASAVVUFÎ MOTİF YAPISI

A. ÂŞIKLIĞA GEÇİŞTE GELENEKSEL UNSURLAR.....	217
B. GELENEKSEL UNSURLARIN TASAVVUFÎ MOTİF YAPISI.....	223
1. Rüya	223
a) Rüya Çeşitleri	225
b) Rüyanın Gerçekleşmesi	228
c) Rüya Yoluyla Sade Kişilikten Âşıklığa Geçiş: Mârifet ve Müşâhedenin Elde Edilişi.....	232
2. Bâde	242
a) Âşıklığa Geçişte Bâdenin Fonksiyonu	245
b) Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde Bâde Sembolizmi.....	253
3. Mahlas	263
4. Saz	267
5. Çıraklık	277

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÂŞIK TARZI ŞİİR GELENEĞİNDE AŞK

A. KAVRAM OLARAK AŞK VE MUHABBET.....	285
B. AŞK NAZARİYELERİ.....	293
1. Evrensel Aşk	294
2. Ezeli Aşk	302
a) Ezeli Aşk Bağlamında Aşkın Hâlleri ve Tezahürleri.....	307
C. MECAZÎ AŞK – İLÂHÎ AŞK	346
1. Mecâzî Aşk.....	348
a) Âşık Şiirinde Yer Alan Mecâzî Aşk Unsurları.....	353
b) Âşıkların Mecâzî Aşktan İlahî Aşka Geçiş Temennileri	362
c) Mecâzî Aşktan İlahî Aşka Geçişte Mürşidin Fonksiyonu	373
2. İlahî Aşk.....	377
a) Aşkullah.....	377
b) Aşk-ı Resûlullah	379

3. İlâhî Aşkın Sembolik Dille Anlatımı.....	392
a) Dîdar-Dildâr	395
b) Mahbûb-Sevgili-Yâr-Dost.....	396
c) Güzel/Allah	397
d) Dilber.....	398
e) Leylâ-Mecnûn.....	399
f) Şah – Gedâ.....	401
g) Can – Cânân	401
h) Gül – Bülbül.....	402
ı) Şem’ ve Pervâne	403
i) Rakip.....	404
j) Bâd-ı Sabâ ve Turnalar	405
k) Güneş-Ay-Yıldız Sembolizmi	406

BEŞİNCİ BÖLÜM

ÂŞIK TARZI ŞİİR GELENEĞİNDE VARLIK VE YARATILIŞ TASAVVURU

A. VARLIK TASAVVURU	413
1. Bâki (Hakiki) Varlık: Zât-ı Lemyezel	414
a) Âşıklarda Allah Tasavvuru.....	425
b) Şatahât Üslubu.....	428
2. Fâni Varlık: Yalan Dünya	433
a) Fâni Dünya.....	438
B. YARATILIŞ TASAVVURU.....	445
1. Hakikat-i Muhammediyye	450
2. “Kün” Emri	462
3. İnsanın Yaratılışı	465
4. Yaratılış Seyri: Devriyye.....	481
SONUÇ.....	495
KAYNAKÇA.....	501

ÖN SÖZ

■

Tasavvuf, İslâm tarihi boyunca dinî, ilmî ve kültürel dokuların işlenmesinde etkili olduğu gibi, edebî kaynaklar üzerinde de etkileyici bir unsur olmuştur. Nitekim tarihte Türklerin Müslüman olmasında önemli bir fonksiyon üstlenen tasavvuf, aynı zamanda Anadolu'nun fethedilmesi ve bu coğrafyada oluşacak toplumun şekillenmesinde de etkili bir yere sahiptir. Bu etkinin bir neticesi olarak Türklerin İslâmiyet'ten önceki toplum hayatında önemli bir yere sahip olan ozan-bakşı geleneği, Anadolu'da tarikatların ve tasavvufî düşüncenin yaygınlaşması ile birlikte yerini âşıklık geleneğine bırakmıştır.

XV. yüzyılda oluşmaya başlayıp XVII. yüzyılda teşekkülünü tamamlayan âşıklık geleneğinde gerek rüya, bâde gibi gelenek unsurlarında, gerekse şiir diliyle işlenen konularda tasavvufun tesiri bariz bir şekilde görülmektedir. Bu etki ile birlikte “ozan”ın yerini “âşık” almıştır. Anadolu'da sırtında sazıyla diyar diyar dolaşan âşıklar aynı zamanda dervişlik misyonu da üstlenmiş, ârifâne şiirleriyle halkın gönlünde yer etmişlerdir. Bu noktada halkın âşıklar hakkındaki kanaat ve intibai, genellikle onların velâyet kaynağından beslendikleri yönündedir. Günümüzde halk arasında âşıklardan bahsedildiğinde “eski âşıklar evliya imiş” gibi ifadeler onlar hakkındaki bu kabulün devam ettiğine işaret etmektedir. Halkın sözcüsü konumunda olan âşıklar aslında bireyden öte toplum demektir ve âşık tarzı şiir geleneği tasavvufun halk tabanına ne derece yayıldığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Âşık tarzı şiir geleneği, bünyesinde yer alan saz çalma, fasıl ve atışma yapma, hece vezni ve kafiye uyumu gibi bazı şekli unsurların altında geniş bir fikrî, felsefî ve tasavvufî muhteva taşımaktadır. Bu muhteva başta saz gibi müzikal yönü olan şekli unsurların arasından

gönüllere dolmakta, âşığı dinleyen halk bir taraftan da hikmetli sözlerle zihnini yenilemektedir. Bu yüzden halk arasında âşık tarzı şiir geleneğini değerli kılan sadece müzikal yönünün olması değil aynı zamanda insanı bazen ağlatan bazen güldüren bazen de düşündüren bir muhtevaya sahip olmasıdır.

Âşık şiirindeki tasavvufî muhteva ve derinliği ortaya çıkarmayı amaçlayan bu kitap, giriş ve beş bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında çalışmanın amacı, metodu ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde âşık edebiyatının ozan-baksı geleneğine dayanan kökleri, tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkışı ve tasavvufun etkisiyle beraber ozan-baksı geleneğinin âşıklık geleneğine dönüşüm süreci işlenmiştir.

İkinci bölümde, çalışmaya dâhil edilen âşıkların kısaca hayat hikâyeleri ve tarikat çevreleri ile irtibatları incelenmiş, şiirlerinden hareketle sahip oldukları tasavvufî neşve, aşk anlayışları, rüya, bâde, mahlas alma, saz çalma gibi gelenek unsurları bakımından durumları incelenmiştir.

Üçüncü bölümde rüya, bâde, mahlas, saz ve çıraklık gibi gelenek unsurlarının tasavvufî temelleri irdelenmiş, özellikle Şamanlık kültürünün etkisiyle ortaya çıktığı düşünülen rüya motifinin İslâm ve tasavvuf kültürü içerisinde benzer örnekleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Dördüncü bölümde âşık edebiyatına asıl karakterini kazandıran aşk konusu detaylı bir şekilde incelenmiş, şiirlerde işlenen aşk nazariyeleri ile birlikte mecâzî aşk ve ilâhî aşk konusu, âşıkların mecâzî aşktan ilâhî aşka geçiş terennümleri ve son olarak ilâhî aşkın sembolik dille anlatımı şiir örnekleriyle ele alınmıştır.

Beşinci bölümde ise âşıkların varlık ve yaratılış hakkında kullandıkları ifadeler tasavvufî perspektiften incelenmiş, şiirlerde yer alan âlem ve insanın yaratılış keyfiyeti, hakikat-i Muhammediyye ve devir nazariyesi işlenmiştir.

2015 yılında doktora tezi olarak hazırlanan bu çalışma aradan geçen sürede yeniden gözden geçirilmiş, fikir ve muhteva itibarıyla bir değişiklik olmasa da bir kısım takdim-tehir, ekleme-çıkarma yapılarak daha istifade edilebilir olması için yeniden düzenlenmiştir. Çalışmamızın bütün aşamalarında yardımlarını esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Cengiz Gündoğdu'ya teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca çalışmamla yakından ilgilenen, fikir ve düşüncelerinden istifade

ettiğim hocalarım Prof. Dr. Osman Türer, Prof. Dr. Dilaver Düzgün, Prof. Dr. Bilal Kemikli'ye çok teşekkür ediyorum. Kıymetli dostlarım Doç. Dr. Davut Ağbal ve Doç. Dr. Sıtkı Nazik bazı bölümleri okuyarak katkıda bulundular. Kendilerine müteşekkirim. Ayrıca eğitim hayatıma büyük özveri ile katkıları dolayısıyla kıymetli annem ve babama, çalışmalarım sırasındaki büyük desteklerinden dolayı sevgili aileme teşekkür ediyorum.

Emek mahsulü bu kitabın kisve-i taba bürünmesine vesile olan TDV Yayınları'na ve çalışanlarına minnettarım. Kitabın âşık edebiyatına ilgi duyan okur ve araştırmacılara fikir verebileceğini umuyor, başka çalışmalara vesile olmasını diliyorum. Her çalışmada olabilecek bazı eksiklikler ve hatalar bu kitapta da vardır. Hoş görülmesini dilerim. Kemâl yalnız Allah'a (c.c.) aittir.

Dr. Osman Nuri KARADAYI

Erzurum, 2022